**КЫРГЫЗ УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН
А. А. АЛТМЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ ФИЛОСОФИЯ
ИНСТИТУТУ**

**Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 09.22.657 Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 101.1: 18:391(575.2) (043.3)

Акматова Гульнара Эргешовна

ААЛАМДАШУУ ШАРТЫНДА ЖАШ МУУНДАРДЫН ЭСТЕТИКАЛЫК ТАБИТИН КАЛЫПТАНДЫРУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

09.00.11 – социалдык философия

Философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институтунун социалдык философия, эстетика жана этика бөлүмүндө аткарылган

Илимий жетекчиси: **Амердинова Магира Мунаждиновна** философия илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институтунун социалдык философия, эстетика жана этика бөлүмүнүн жетектөөчү илимий кызматкери

Расмий оппоненттер: **Осмонова Динара Аскарбековна,** философия илимдеринин доктору, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин дин таануу жана теология кафедрасынын башчысы

Тайлакова Алаида Акылбековна, философия илимдеринин кандидаты, Кыргызстан Эл аралык университетинин чыгыш таануу кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик университетинин философия жана политология кафедрасы. Дареги: 723500, Ош ш., Ленин көч. 331.

Диссертациялык иш 2024 жылдын 24 майында саат 15:00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институтуна жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдеринин доктору (кандидаты), маданият таануу жана искусство таануунун кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д 09.22.657 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй просп., 265-а.

Коргоонун идентификатору: https://vc.vak.kg/b/092-awn-tnx-ylr

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын илимий китепканасынан (720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан (720033, Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547) жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын https://vc.vak.kg/ сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024 жылдын 24 апрелинде таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, философия илимдеринин кандидаты, доцент **З. А. Алымкулов**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Ааламдашуу процесси менен аныкталуучу азыркы маданияттагы кырдаал социалдык болмуштун экономикалык, саясий жана руханий детерминанттарынын терс өзгөрүүсү, жаңы интеллектуалдык багыттарды иштеп чыгуу, маданий шайкештикти издөө менен байланышкан. Болуп жаткан өзгөрүүлөр инсандын идентификациясынын ыкмалары алмашкан учурда баалуулуктук аң-сезимдин бир тараптуулугун пайда кылат. Коомдун өнүгүүсүнүн заманбап этабында руханий жактан өнүккөн инсан маселеси курч бойдон турат. Ааламдашуу процесси иш жүзүндө бардык планетанын масштабында жеке маалыматтык мейкиндикти түзүп, бир жагынан, инсан үчүн шарттарды түзсө, экинчи жагынан нукура улуттук маданий өзөктөн оолак болуп, аны «түзүп» эле тим болбостон, массалык маданият менен алмаштырып, аталган өзөктү жарым-жартылай жоготот. Ааламдашуунун бирден-бир олуттуу белгилеринен болуп маданияттарды тегиздөө процесси эсептелет, ал биринчи кезекте, алардын таасиринин салттуу зоналарынан жекени таратуу жана сиңирүү же чыгарып салуу жолу менен ишке ашырылат. Адамзаттын өнүгүүсүнүн заманбап этабы үчүн техникалык жактан өнүккөн мамлекеттер менен элдердин өндүрүштүк жана маданий ишмердүүлүгүнүн натыйжасы болуп эсептелген массалык маданияттын таралуусу мүнөздүү. Улам тездик менен бара жаткан массалык маданият, материалдык-техникалык база азыркы мезгилде эң чоң агрессивдүүлүктү жана көпчүлүк учурларда башка маданияттардын кирүүсү жана ассимиляциялануу өнүтүндө кыйла агрессивдүүлүк жана эффективдүүлүк байкалып, өзүнүн келип чыгуусу жана маданиятынын мүнөзү боюнча этникалык болуп эсептелет. Кыргыз этникалык маданияты да бул өңүттө четте калган жок. Ал адегенде ага советтик мезгилде эле массалык мүнөз берүү тарабындагы олуттуу өзгөрүүлөрдү башынан кечирди. Кыргызстанда заманбап шаарлар курулду, алар салттуу кыргыз коомун, анын негиздерин жана мурунку мезгилдерде салыштырмалуу оолактаган мүнөздө болуу менен өзгөчө туруктуулукту тапкан жалпы эле маданиятты кыйла эффективдүү жана туруктуу түрдө кыйраткан материалдык маданий негиз жана каражат болуп калган.

Адамзаттын өзгөчө маалыматтык өнүгүүсү эстетикалык кабыл алуу, баа берүү, табит жана аны менен бирге өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык тарбиялоо менен байланышкан көптөгөн маселелерди жаратты, алар олуттуу бир деңгээлде нукура маданий, руханий жана менталдык өзөктөн оолактоо менен идеологиялык жана эстетикалык аныксыздык абалында калды. Жаш-муундар турмуштук тажрыйбасынын жана калыптанган түшүнүктөрүнүн, көз караштарынын аздыгынын натыйжасында күнүмдүк жашоо-турмушта дайыма эле салттуулук менен дал келе бербеген сырттан танууланган эстетикалык көз караштарды, идеалдарды, табиттерди жана баалуулуктарды тандашат. Натыйжасында акыркылар улуттук маданияттан сүрүлүп чыгарылып, тарыхый процесстен оолактап калышат.

Элдердин ортосундагы бирдиктүү иш-аракеттердин негизинде материалдык-экономикалык зарылчылык, кызыкчылыктар менен максаттуулук жатат. Адамдар, элдер өзүнө олуттуу руханий чыгымдар менен коштолгон материалдык зыян келтирбестен эл аралык карым-катнаштардын системасынан чыга алышпайт.

Кийим өзүнө материалдык жана руханий башталыштарды камтып, утилитардыкты руханийлик менен айкалыштырган бирден-бир маданий жана руханий феномендерден болуп саналат жана ошол себептен биз изилдөөнүн бир предмети катары кийимди алып, анын мисалында эстетикалык түшүнүктөр, көз караштар, аң-сезим, табиттер ж.б.у.с. кантип жана эмнеге өзгөрүп жаткандыгын байкоого болот.

Жогоруда айтылгандардын баары диссертациялык изилдөөнүн тандалып алынган темасынын актуалдуулугун тастыктап, аны тандоону алдын ала аныктады.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор), жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациянын темасы Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын тармактык илимий программасына, КР УИАнын А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институтунун тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн ***максаты*** болуп ааламдашуу шартында өсүп келе жаткан муундардын эстетикалык табитин калыптандыруу маселелеринин социалдык-философиялык маңызын талдоо саналат.

Белгиленген максатка ылайык диссертациялык иштин төмөнкү ***милдеттери*** аныкталды:

1. эстетикалык тарбиянын маңызын ачып берүү менен бирге анын негизги категорияларын аныктоо;
2. эстетикалык тарбиянын негизги категориясы болуп саналган «эстетикалык табит» түшүнүгүнө илимий талдоо жүргүзүү;
3. өсүп келе жаткан муунду эстетикалык тарбиялоонун башкы факторунун бири болгон кийим-кечектерди анализге алуу;
4. заманбап ааламдашуу процессинин шартындагы мода индустриясынын эстетикалык маданияттын калыптануусундагы өзгөчөлүктөрүн аныктоо;
5. эстетикалык тарбиялоодогу кыргыз салттуу кийиминин ордуна жана салымына баа берүү;
6. ааламдашуу жана массалык маданият доорундагы кыргыз улуттук кийиминин эволюциясын, эстетикалык түшүнүктөрүнүн жана табитинин өзгөчөлүктөрүнө анализ жүргүзүү.

Диссертациялык изилдөөнүн методологиялык жана теориялык негиздери. Изилдөөнүн негизин эстетика, эстетикалык тарбия, андан тышкары мода жана кийим сыяктуу социалдык-тарыхый жана маданий феномендер менен байланышкан чет элдик жана ата-мекендик

философиялык, маданият таануучулук жана социологиялык ойломдун өкүлдөрүнүн эмгектери, идеялары, көз караштары жана жоболору түздү. Изилдөө процессинде илимий таанымдын системалык, тарыхый, формалдык-логикалык жана башка методдору, андан тышкары цивилизациялык ыкма да колдонулду.

Иштин илимий жаңылыгы. Азыркы мезгилге чейин Кыргызстанда өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык тарбиялоо, ага мода менен кийимдин тийгизген таасири менен байланышкан маселелерге арналган комплекстүү философиялык изилдөөлөр аз. Изилдөө иши белгилүү деңгээлде аталган боштукту толуктамакчы. Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

– изилдөө ишинде эстетикалык тарбиянын маңызы ачылып, анын негизги категориялары аныкталды;

– эстетикалык тарбиянын негизги категориясы болуп саналган «эстетикалык табит» түшүнүгүнө илимий анализ кылынды;

– өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык тарбиялоонун фактору болуп саналган кийим-кечек талдоого алынды;

– заманбап ааламдашуу процессинин шарттарындагы эстетикалык маданияттын калыптануусунун өзгөчөлүктөрү изилденди;

– эстетикалык тарбиялоодогу кыргыз салттуу кийиминин ролу аныкталды;

– доорлордогу массалык маданияттын табити менен эстетикалык кабылдоосуунун алкагындагы кыргыз улуттук кийиминин эволюциялык өзгөчөлүктөрү иликтенди.

Илимий жаңылыкка андан тышкары коргоого чыгарылган кээ бир жоболорду, диссертацияда берилген корутундуларды кошууга болот.

Алынган натыйжалардын теориялык жана практикалык маанилүүлүгү. Изилдөөнүн жыйынтыгын жана натыйжаларын ааламдашуу шартында өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык тарбиялоо, мода, кийим сыяктуу социалдык-философиялык жана маданий феномендер менен байланышкан маселелер тууралуу социалдык-философиялык билимдерди кеңейтүүдө жана тереңдетүүдө жардам берет. Изилдөөнүн натыйжасында алынган социалдык-философиялык концепциялар ааламдашуу шартындагы эстетикалык тарбия берүүдө улуттук кийимдердин, моданын Кыргызстан ж.б. чет өлкөлөрдө трансформацияланышына анализ берүүдө колдонууга болот.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары менен натыйжалары, андан тышкары иште колдонулган теориялык-методологиялык принциптер менен ыкмалар философия, глобалистика, маданият философиясы, маданият таануу ж.б.у.с. атайын курстарды түзүүдө колдонулушу ыктымал. Диссертациянын материалдары жогоруда көрсөтүлгөн дисциплиналар боюнча ЖОЖдо лекциялык курстарды окууда, аталган тематика боюнча мындан кийинки изилдөөлөрдө кеңири колдонулса болот.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1.Эстетикалык тарбиялоо инсандын руханий маданиятын калыптандыруунун негизи катары тажрыйбада татаал жана көп кырдуу көрүнүш болуп саналат. Анын төмөнкүдөй бир катар мүнөздүү белгилери бар: ал ишмердүү, адамдын жашоо турмушунун бардык чөйрөлөрүн камтып турган; адамдын мүнөзүн аныктап, андагы сезимдик жана интеллектуалдык башталыштардын өнүгүүсүн, өзгөчө анын жашоосунун баштапкы этабындагы искусство, табият, адамзаттын мамилелери менен бирге жашоосун курчап турган чөйрөсү. Эстетикалык тарбиялоо ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүндө, анын эмоциясына дайыма таянуу менен жүзөгө ашырылат. Ошону менен бирге тарбиянын бардык тарабына эстетикалык аспект берилилет.

2. Ар бир маданий-тарыхый доор эстетикалык табитти жана эстетикалык аң-сезимдин структурасындагы эстетикалык жөндөмдүүлүктөрдү өз алдынча чечмелеп, түшүндүрөт. Ар бир маданий мезгилде эстетикалуулуктун ар кыл модификацияларына болгон ыкмалар, баа берүүлөр берилгендигине карабастан адамда эстетикалык тандоо жана эстетикалык тандоолорду билдирүү сыяктуу эстетикалык табиттин калыптануу маселелеринин актуалдашуу деңгээли берилген. Бир дагы маданий-тарыхый доор, азыркы мезгилди алганда да кандайдыр-бир маданий баалуулук катары жеке бир, көз карандысыз көз караш, эстетикалык же көркөм табит, талант, жашоо-турмуштун стили же белгилүү бир образ болуп калуусу үчүн өбөлгөлөрдү түзгөн жок.

3. Эстетикалык тарбияга, табитти тарбиялоого дагы тийешелүүлүгү бар кийимдин эстетикалык өзгөчөлүгү моданын татаал жана көп кырдуу механизми аркылуу жүзөгө ашырылып, көптөгөн дисциплиналардын, анын ичинде философиянын, маданият таануунун, психологиянын, искусство таануунун, семиотиканын, экономиканын жана социологиянын изилдөөлөрүнүн предмети болуп саналат. Социологдор үчүн мода жаңы социомаданий формаларды киргизүүнүн каражаты болуп эсептелет. Семиотиктер үчүн ал бирден-бир маанини билдирген белгилик система. Маданият таануучулар мода деп маданияттын үлгүлөрүнүн мезгилдик алмашуусун түшүнүшөт. Искусство таануучулар моданы эстетикалык идеал катары карашат. Экономистердин пикиринде – бул белгилүү бир продуктуну өндүрүү жана жүзөгө ашыруу менен байланышкан жаңыланууга болгон умтулуу. Психологдордун көз карашында мода – бул имитация (тууроо) менен таасир берүү. Модага болгон жогорудагы көз караштар кандайдыр-бир деңгээлде, түзбү же кыйыр түрүндөбү өсүп келе жаткан муундардын тарбиясына, анын ичинде эстетикалык тарбиясына тийешеси бар.

4. Азыркы кийимдин, костюмдун эстетикасы глобалдык масштабда олуттуу бир деңгээлде өзүнүн келип чыгуусу жана стили боюнча европалык болуп саналат. Демек, кийимдин адамдардын аң-сезимине жана жүрүм-турумуна болгон таасири менен байланышкан эстетикалык тарбия олуттуу бир ченемде батыштын эстетикалык табитинин, стилинин жана

маданиятынын алкагында болот. Ошондуктан биздин изилдөөбүз үчүн башка элдердин, анын ичинде бир эле азиялык цивилизацияга кирбеген, өзүнүн тарыхынын басымдуу бөлүгүн отурукташкан цивилизациянын жашоо образынан көп жагынан айырмаланган көчмөн цивилизациянын жашоо шартында өткөргөн кыргыздардын маданий өзөгүндө европалык кийим кантип жана кандайча орноп калгандыгынтактоо абдан чоң мааниге ээ.

5. Заманбап кыргыз моделдери кийимдин дизайнында салттуу материалдарды жана тигүү ыкмаларын, салттуу түстүк гамманы ж.б. активдүү колдонушуп, салттуу ыкмаларды азыркы тигүү технологиялары менен активдүү айкалыштырышууда. Азыркы улуттук кыргыз кийими эклектикалуу же башкача айтканда, анда салттуу кийимдин элементтери башка маданияттын стилдик белгилери менен айкалышып турушат. Ушуга байланыштуу белгилей кетүүчү нерсе, өсүп келе жаткан муундарды заманбап эстетикалык тарбиялоо дагы эклектикалык мүнөзгө ээ, башкача айтканда, анда башка маданияттардын элементтери басымдуулук кылып, жалпы дүйнөлүк тенденцияларды чагылдырып турат.

6. Советтик мезгилде Кыргызстанда урбанизация процессибашталган. Шаар менен бирге мурун кыргыздарга таандык болбогон шаар маданияты пайда болгон. Кыргыздар өзүнүн көчмөнчүлүк мезгилинде шаардан, демек, шаар маданиятынан жана жашоо образынан оолакташкан. Массалык түрдө отурукташкан жашоо образына өтүү менен кыргыздар өзүлөрү үчүн ишмердүүлүктүн жаңы түрүн өздөштүрүшө башташкан. Калктын белгилүү бир бөлүгү шаарларга жер которушуп, натыйжада шаардын жашоо үлгүсүнө, ыкташкан, ал эми шаада европа стандартындагы, стилиндеги жана тигүүсүндөгү кийимдер үстөмдүк кылган. Салыштырмалуу өнүккөн инфраструктура, анын ичинде маалыматтык шарттарында, түпкү калктын калың катмары мурун кыргыз реалдуулугу менен дал келишпеген башка маданияттардын элементтерин кабыл ала башташкан. Шаар салттуу коомду, аны менен бирге салттуу тарбияны, эстетиканы жана кийимди кошо ыраттуу түрдө кыйрата баштаган каражат болгон.

Изденүүчүнүн жеке салымы мода жана кийимдин таасири менен байланышкан эстетикалык тарбия берүү проблемасындагы социалдык-философиялык анализдин негизинде алынган диссертациянын негизги илимий тыянактары менен жоболорунун чыгарылышы болуп эсептелет.

Диссертациянын натыйжаларынын апробацияланышы. Изилдөөнүн негизги теориялык жоболору, жыйынтыктары төмөнкүдөй республикалык, эл аралык симпозиумдардагы, илимий-практикалык конференциялардагы баяндамаларда сунушталган: “Ааламдашуу шартындагы билим берүүнүн, тарбиялоонун абалы жана өнүгүү тенденциялары” аттуу эл аралык илимий-практикалык симпозиумдун (Ош, 2019); «Борбордук Азиядагы эл аралык мамилелердин, гуманитардык жана табигый илимдердин актуалдуу маселелери: учурдагы абалы жана келечеги» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын (Ош, 2019); Кыргыз Республикасынын илимине

эмгек сиңирген ишмер, философия илимдеринин доктору, профессор М. Жумагуловдун 70 жылдыгына арналган «Актуальные проблемы онтологии и социальной экологии» аттуу республикалык илимий-практикалык конференциянын (Бишкек, 2019); «Духовно-нравственные ценности национальной культуры - приоритетная политика государства на современном этапе» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын (Ош, 2019); "Проблемы инженерного и социально-экономического образования в техническом ВУЗе в условиях модернизации высшего образования» XXI эл аралык илимий-практикалык конференциянын (Тюмень, 2021); Казакстан Республикасынын 30 жылдыгына карата «Миссия философии в современном мире и ответственность философа» (19-20 мая 2021) аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын, "Роль культуры и науки в развитии нравственности современного общества» (Ош, 2021) аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын, «Философия независимого Казахстана в эпоху глобальных трансформаций» (Алматы, 2021) аттуу Казакстан Республикасынын 30 жылдыгына арналган эл аралык илимий-практикалык конференциянын, "Культура и проблема цивилизационного выбора» (Усть-Каменгорск, 2021) аттуу эл аралык онлайн конференциянын, "Философское и литературное наследие суфизма» (Бишкек, 2021) аттуу эл аралык онлайн конференциянын, «Историческая сущность труда» (Москва, 2021) аттуу эл аралык онлайн илимий-теориялык конференциялардын материалдарында чагылдырылды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда жарыяланышы. Диссертациянын негизги жыйынтыктары жана теориялык жоболору бир катар илимий журналдарда жарыяланган макалаларда чагылдырылган; алардын ичинде 4 макала чет элдик басылмаларда, 7 макала РИНЦте индекстелген басылмаларда жарык көргөн.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертациянын структурасы изилдөөнүн максаттары менен милдеттерине туура келет. Ал киришүүдөн, өзүнө 6 бөлүмдү камтыган үч баптан, корутундудан жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Иштин жалпы көлөмү 176 бет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилдөөнү максаты жана милдети аныкталып, илимий изилдөөнүн жаңылыгы, теориялык жана практикалык мааниси, коргоогосун ушталуучу негизги жоболору, изилдөөчүнүн жекесалымы, диссертациянын апробацияланышы берилди.

"Изилдөөнүн илимий-методологиялык негизи: эстетикалык тарбиялоо жана эстетикалык табит" деп аталган биринчи бап эки бөлүмдөн турат.

“Эстетикалык тарбиянын маңызы жана негизги категориясы” деп аталган биринчи параграфта эстетикалык тарбиянын маңызы менен негизги категориялары ачылган.

Эстетикалык тарбияны адамдын реалдуулукка болгон эстетикалык мамилесин калыптандыруунун максаттуу процесси катары аныктоого болот. Бул мамиле адамзат коомунун пайда болушу менен бирге өнүгүп, адамдардын материалдык жана руханий ишмердүүлүгүнүн чөйрөсүндө өнүккөн. Бул мамиле адамзат коомунда алардын реалдуулуктагы сулуулукту кабыл алуусу жана түшүнүүсү, андан ырахат алуусу, эстетикалык чыгармачылыгы менен байланышкан. Эстетикалык тарбиянын идеялары байыркы доорлордо пайда болгон. Биздин доордо эстетикалык тарбиялоо, инсанды өнүктүрүү, анын эстетикалык маданиятын калыптандыруу маселеси мектептер менен маданият мекемелеринин алдында турган эң маанилүү милдеттердин бири болуп калууда.

Эстетикалык тарбия берүүнүн тажрыйбасы татаал жана көп кырдуу көрүнүш. Ал жаратылыштагы, эмгектеги, коомдук турмуштагы, искусстводогу кубулуштардагы сулуулукту толук баамдап, туура түшүнө билүү, эстетикалык сезимдерди, баа берүүлөрдү, баалоолорду, каалоолорду жана жөндөмдөрдү тарбиялоону, жашоого, искусствого, адамдын жүрүм-турумуна болгон сулуулуктун элементтерин камтыйт. Ошондой эле ал идеялык-эстетикалык жактан багытталган окутуунун, өзүн-өзү тарбиялоонун, массалык маалымат каражаттарынын таасиринин процесси жана натыйжасы болуп саналат, анын жүрүшүндө эстетикалык билимдердин системасы өздөштүрүлүп, өзгөчө эстетикалык мааниге ээ чыгармачылык шыктарга ээ болуп, дүйнө таанымы калыптанат. Эстетикалык тарбия – бул адамдын негизги күчүнүн өнүгүүсүн көрсөтүүдө көрүнгөн, эстетикалык маданиятынын калыптануусундагы, жүрүшүндөгү искусствого жана чындыкка болгон эстетикалык мамилесинин максаттуу калыптанышы, эстетикалык маданияттын байлыгына ээ болуусу.

Эстетикалык тарбиянын бир нече негизги функциялары бар:

– дүйнө жөнүндөгү көркөм образдардардагы маалыматтарды өздөштүрүү, кайра иштетүү жана берүү функциялары; образ-сүрөттөлүштөрдүн жардамы менен ой жүгүртүү гана ишке ашпастан, маалымат сакталат;

– гедонисттик функция, инсандын калыптануу процесси эстетикалык ырахат алуунун формасында, таңууланбай, жагымдуу жүрөт.

– компенсациялык функция, жаратылыштагы, искусстводогу, жашоодогу сулуулук менен баарлашууда адам өзүнүн денесинин жалпы абалына жакшы таасир этүүчү оң эмоцияларды башынан өткөрөт;

– искусствонун аң-сезимге тийгизген таасири, эстетикалык тарбия адамдын эмоционалдык чөйрөсү менен тыгыз байланышта болгондугунун натыйжасы;

– эстетикалык тарбиянын дүйнөнүн абалын эстетиканын категориялары боюнча талдоо жөндөмүн калыптандыруу жана аны “сулуулуктун мыйзамдарына ылайык өзгөртүү” жөндөмдүүлүгү менен байланышкан коомдук кайра түзүүчү функция.

Эстетикалык тарбиялоо процессинде инсандын эстетикалык маданияты калыптанат. М. А. Вербдин аныктамасына ылайык, «адамдын эстетикалык маданияты - адамдын сулуулук менен толук баарлашуусуна жана аны жаратууга активдүү катышууга мүмкүндүк берүүчү өзөк, негизги касиети» . Мындан тышкары, эстетикалык маданият «адеп-ахлактык өзүн-өзү өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт, дүйнөгө оптимисттик көз карашты, руханий баалуулуктарды өнүктүрүүдө активдүү позицияны калыптандырат, бир сөз менен айтканда, гармониялуу инсандын баалуулуктарын тарбиялоого өбөлгө түзөт» [Верб, М.А. Эстетическая культура школьника: Курс лекций [Текст] / М.А. Верб. – СПб.: Академия, 1997. 15-16-б.].

Жалпы коомдун эстетикалык маданиятынын деңгээли ар бир адамдын эстетикалык маданиятына жараша болот. Жекелик жалпы эстетикалык деңгээлден бир топ алдыда болушу мүмкүн, бирок андан бир топ артта да калышы ыктымал. Ошондуктан, эстетикалык маданияттын калыптануу процесси кеңири мааниде адам эң аз дегенде муктаждыктар жана мүмкүнчүлүктөр менен аныкталган эстетикалык маданияттын коомдук зарыл деңгээлине ээ болууга тийиш экендигин билдирет.

Эстетикалык маданият эстетикалык билимди, жөндөмдү, муктаждыкты, эстетикалык тарбиянын жана өнүгүүнүн деңгээлин камтып турат. Чындыктын жана искусствонун кубулуштарына эстетикалык баа берүү жөндөмдүүлүгүн үйрөнүү керек, ошондой эле эстетикалык кабылдоо, эстетикалык ой жүгүртүү жөндөмүн, эстетикалык табитти өнүктүрүү зарыл. Эстетикалык маданият эстетикалык кабыл алуунун, сезимдердин, табиттин өркүндөтүү жөндөмдүүлүгүнөн келип чыккан эстетикалык муктаждыктардын кеңдиги жана тереңдиги менен мүнөздөлөт. Ал элестүү ой жүгүртүүнү чыгармачылык процесс катары өнүктүрүүнү билдирет, чыгармачылык изденүү жөндөмдүүлүгүнөн, мурдатан эле белгилүү болгон, көнүмүш нерселерден чыгууга умтулууда. Эстетикалык маданият адамдын өзү үчүн маанилүү болгон чыгармачылык ишмердүүлүгүн бекитүү жөндөмдүүлүгүн гана эмес, эстетикалык баалуулуктарды сиңирип, керектөөсүн да камтыйт.

Эстетикалык билимдер негизги эстетикалык жана көркөм мыйзамдар менен таанышууну гана эмес, аларды түшүнүүнү да камтыйт. Эстетикалык билим инсандын эстетикалык өнүгүүсүнүн негизи, алар эстетикалык аң-сезим сыяктуу кубулуштун негизги компоненти болуп эсептелет.

Эстетикалык аң-сезим өзүнө сезимдерди, табиттерди, баа берүүлөрдү, идеалдарды, ой-жүгүртүүлөрдү ж.б. камтыйт.Инсан бул чындыкты эстетикалык планга которот, аны турмуштук көрүнүштөрүнүн толуктугунун жана жеке түшүнүгүнүн көз карашынан баалайт. Аң-сезим аркылуу гана

эстетикалык баалуулуктар инсан үчүн чон мааниге ээ болот. Ал өзүнүн ишмердүүлүгүндөгү, жүрүм-турумундагы адамдын эстетикалык көрүнүштөрүн жана маданиятын башкарган татаал системалуу формация; анын алдыңкы компоненттери болуп искусствого жана чындыкка сезимдик-эмоционалдык баа берүүчү мамиледе интеграцияланган эстетикалык муктаждыктар, сезимдер, табиттер, баа берүүлөр, идеалдар жана көз караштар саналат.

Эстетикалык аң-сезимге байланыштуу эстетикалык муктаждык жөнүндө сөз кылуу зарыл. Эстетикалык муктаждыктар эстетикалык маалыматты алууга умтулууда, эстетикалык ырахат алып келген нерсени кайра-кайра кабылдоодо, көрксүздүктөн алыстоодон көрүнөт. Эстетикалык муктаждыкты эстетикалык аң-сезимдин кыймылдаткычы, адамды чындыкты эстетикалык изилдөөгө үндөгөн фактор катары кароого болот. Эстетикалык муктаждык эстетикалык сезим менен тыгыз байланышта болуп, эстетикалык идеалдардын калыптанышына таасирин тийгизип, эстетикалык баалоодо чагылдырылат. Эстетикалык керектөөлөрдүн мазмуну жеке адамдын эстетикалык кызыкчылыктарын да аныктайт.

Эстетикалык кызыкчылыктар инсандын эстетикалык маданиятынын маанилүү мүнөзү болуп саналат. Ал объективдүү мамилелер жана муктаждыктар субъективдүү мотивдер, эмоциялар, эрк менен байланышкан. Эстетикалык кызыгуу предметтик багытты чагылдыргандыктан, дүйнөгө эстетикалык мамиленин калыптанышына өбөлгө түзөт.

Эстетикалык маданият, эстетикалык аң-сезим, эстетикалык кызыкчылыктар эстетикалык ишмердүүлүксүз жана андан тышкары жашай албайт. Эстетикалык маданияттын бардык компоненттери бири-бири менен тыгыз байланышта болгондуктан анын калыптанышы бир бүтүн процесс болуп саналат, мында инсандын эстетикалык маданияты, ал эми акыркысы аркылуу коомдун эстетикалык маданияты калыптанат.

Биринчи баптын – «**Эстетикалык табит» түшүнүгү жана анын социалдык-философиялык мазмуну**» – аттуу экинчи бөлүмүндө эстетикалык тарбиядагы негизги категориялардан болуп саналган “эстетикалык табит” түшүнүгү талдоого алынат.

Эстетикалык тарбия аң-сезимдин түздөн-түз эстетикалык чөйрөсүн байытат, алар: эстетикалык табит, баалуулук багыттары, идеалдар, көз караштар, критерийлер. Бирок, ал өзүнүн таасиринин чөйрөсүндө бардык инсандарды камтыйт. Эстетикалык табит – «реалдуулуктун же искусствонун тигил же бул кубулуштарын кабылдоо жана баалоо, эстетикалык ырахат алуу, канааттануу». «Эстетикалык табит» категориясы сапаттык баа берүүчү мүнөзгө ээ. Эстетикалык табит да өнүккөн эстетикалык табит болушу керек. Бул маанини Л.Кассил каймана түрдө ачып берген: «Жакшы даам – бул жөн гана табигый даам, ден-соолукка пайдалуу, адамга дүйнөнүн чыныгы сулуулугун көрүүгө, билүүгө жардам берет; жакшы даамы – талап кылуучу акыйкат даамы. Жакшы табит адамды ыкластуу болууга үндөйт, б.а. өзүн сөз,

иш менен да бирдей көрсөтүү, сырткы сулуулукка эмес, чыныгы сулуулукка умтулуу, ар кандай жасалмадан, ар кандай айла-амалдан алыстоо» [Текст] / Моск. гос. ун-т; ред. Г.З. Апресян. – М.: Изд-во МГУ, 1970. 60-б.]. Биринчиден, бул элементардык эстетикалык билимдердин жана таасирлердин белгилүү бир запасын түзүүдөн башталат. Экинчиден, эстетикалык табитти калыптандыруунун милдети адамдын мындай социалдык-психологиялык сапаттарын көркөм жана эстетикалык кабыл алуу жөндөмдөрүн топтоо жана өнүктүрүү болуп саналат, бул ага эстетикалык маанидеги предметтерди, кубулуштарды эмоционалдык жактан сезүү жана баалоо, алардан ырахат алуу мүмкүнчүлүгүн берет. Эстетикалык табитти калыптандыруунун үчүнчү милдети ар бир билимдүү адамда эстетикалык чыгармачылык жөндөмдү калыптандыруу менен байланышкан.

«Калыптанган эстетикалык табит адамдын сулуулукту, чындыкты жана жакшылыкты гана эмес, анын өз алдынчалуулугун аныктоо деңгээлинин чагылдырылышынын эң маанилүү критерийи болуп саналат. Эстетикалык табит спецификалык руханий механизм катары эки негизги жөндөмдүн – акыл-эс менен сезимдүүлүктүн өз ара байланыш процессинде пайда болот жана калыптанат» [Лосев, А.Ф. Конспект лекций по эстетике Нового времени. Классицизм, 1990.-139-б.]. Башкача айтканда, эстетикалык табит адамдын курчап турган объектилерди же жаратылыш кубулуштарын түшүнүү жана билгичтик менен баалоо жөндөмдүүлүгүнө чейин төмөндөп кетпеши зарыл. Эстетикалык табитти калыптандыруунун натыйжасы эстетикалык баалуулуктардын бүтүндөй комплексин инсандын өзүнө ыйгарышы жана объективдештирүү болушу керек.

Эстетикалык табит субъективдүү сезимдин чегин чектеген эстетикалык жана моралдык норманын ролун ойнойт жана ошол эле учурда бизге таптар менен катмарлардын татаал диалектикасы жөнүндө түшүнүк берет, ал табиттин андан кем эмес татаал диалектикасына туура келет [Умберто Эко. История Красоты, 2007. 239-б.].

XX индустриалдык кылымда адамдын табият менен болгон биримдигин жоготкондугун аңдоосу уламдан-улам сезилип, массалык аң-сезимде көз ирмемдик керектөөлөрдү канааттандырууга багытталган керектөөчүлүк мамилелердин идеологиясы үстөмдүк кылууда. Массалык маданияттын «жаман табити жана китч ой жүгүртүүсү» менен мүнөздөлгөн эстетикалык субъекти пайда болот [Козлова, А.Л. Феномен массовой культуры: проблема смысла, 1998. – 24 б.].

Инсандын эстетикалык табити – бул адамдын жекелигин өз алдынча аныктоо деңгээлин чагылдырган анын калыптанышынын эң маанилүү мүнөздөмөсү жана шарты болуп саналат. Жакшы эстетикалык табитин калыптандыруунун белгилүү бир деңгээлине ээ болгон адам толуктугу, бүтүндүгү, жеке ички руханий дүйнөсү менен айырмаланат, ал коомдук баалуулуктар жана башка адамдарга караганда артыкчылыктары менен аныкталат. Е.В.Баркова белгилегендей, «эстетикалык табит адамдын

маанилүү сапаты катары, искусство менен алектенеби же жокпу, ар бир адам үчүн маанилүү» [Баркова, Е.В. Динамика эстетического вкуса в культуре повседневности XX в., 2014 .- 99-100-б.].

Эстетикалык табит эстетикалык идеал, эстетикалык кабыл алуу, эстетикалык муктаждыктар менен диалектикалык биримдикте болот. Эстетикалык табитти жансыз, өзгөрүлгүс, биротоло берилген нерсе катары элестетүү мүмкүн эмес, демек, эстетикалык табит - узак убакыт аралыгында ишке ашуучу процесс. Эгерде эстетикалык табит жакшы көркөм табитти калыптандыруу үчүн зарыл негиз болсо, өз кезегинде адамдын бүткүл өмүрүнө созулган эстетикалык табитти ушундай калыптандыруу процессинин өзү адамдын эстетикалык аң-сезимине тескери таасирин тийгизет, аны байытат. Эстетикалык аң-сезимдин жана эстетикалык табиттин категорияларынын ортосундагы дидактикалык байланыш мына ушундай. Эстетикалык табит деп эстетикалык аң-сезимдин бардык категорияларынын өнүгүүсүнүн узакка созулган, системалуу, максаттуу процессинин процесси катары түшүнүү керек, бул окуу-тарбия процессинде инсандын өнүгүүсүнө шарт түзөт.

Эстетикалык табит – бул дүйнөгө, адамдарга жана түрдүү кубулуштарга болгон белгилүү бир мамиле. Жалаң гана руханий, эмоционалдык жана интеллектуалдык мүнөзгө ээ болгон жеке адамдын эстетикалык табити чындыгында жашоо кубулуштарынын чексиз диапазонунда көрүнөт. Ошондуктан эстетикалык табиттин даражасы жана багыты ар дайым тигил же бул адамдын руханий байлыгына же жардылыгына күбө болуп турат. Демек, жакшы өнүккөн эстетикалык табит сулуулук менен көрксүздүктү туура кабыл алуунун өтө маанилүү шарты катары кызмат кылат.

Окуу процессинде эстетикалык табиттин калыптанышы татаал өнүгүү процессинен өтөт. Педагогдор жаш муундарды сулуулукту кабыл алууга, баалай билүүгө жана жашообузга мүмкүн болушунча чыгармачылык менен катышууга үйрөтүүнүн маанилүүлүгүн айтышат. Курчап турган нерселердин жана кубулуштардын кооздугунан, экспрессивдүүлүгүнөн эмоционалдык ырахат алууга, тигил же бул экспрессивдүү касиеттерге, нерселерге эстетикалык баа берүүгө үйрөнүү зарыл. Мындай баалоо иш-аракетинин негизинде адамдын сезүү-баалоо жөндөмү катары табит калыптанат.

Экинчи бап – **“Ааламдашуунун алкагындагы кийим-кечектин маданий-эстетикалык өзгөчөлүгү жана тарбиялык мааниси”** деп аталып, эки бөлүмдөн турат.

“Ааламдашуу шартындагы эстетикалык маданияттын социалдык-философиялык экспликациясы” деп аталган биринчи бөлүмдө изилдөөнүн объектиси, предмети ачылган.

Коомдун өнүгүүсүнүн азыркы этабында эстетикалык тарбия берүүгө өзгөчө көңүл бурулууда. Жашоодо, эмгекте, күнүмдүк турмушта,

баарлашууда адамдын аң-сезими, эстетикалык көз карашы калыптанат. Сулуулук адамдын эмгеги аркылуу жаралат.

Адамды эстетикалык тарбиялоонун көптөгөн ыкмалары бар. Анын негизги ыкмаларынын бири кийим маданияты болуп саналат, аны көркөм маданияттын негизги компоненттерине кошууга болот. Кийимге берилген аныктамалардын бирине ылайык, «адамдын денесин айлана-чөйрөнүн терс таасиринен (аба ырайынын шарттары, курт-кумурскалар) коргоо максатында кийүүчү кийимдердин жыйындысы (кездемеден, трикотаждан, булгаарыдан жана мехтен тигилген, уулуу заттар жана башкалар); кийим эстетикалык функцияларды аткарат – ал адамдын образын (имиджин) жаратат, бул анын коомдук ролун баалоого мүмкүндүк берет» [Образцы орнамента [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://ornamentklub.ru/istoriya-ornamenta/6-ornament-v-arabo-musulmanskom-mire.html].

Орус жана советтик этнограф, археолог жана антрополог Б.Ф. Адлер мындай деп жазган: «Кийим - бул, балким, адамдын жер бетине биринчи жолу пайда болушу, адамдын өзүнүн руханий кампасынын өнүгүшү менен башталып, акырындык менен узакка созулган көрүнүш. Ошол эле учурда климат, албетте, адамга негизги багыт берүүчү жана таасир берүүчү күч болгон» [Адлер, Б.Ф. Возникновение, 1901. 57-б.].

Кийимдин эң маанилүү функцияларынын бири – индивиддин тышкы жана ички көрүнүшүн калыптандыруу. Кийим – эстетикалык кабыл алуунун калыптанышынын маанилүү фактору, эстетикалык аң-сезимдин алып жүрүүчүсү, эстетикалык маданиятты өзгөртүүнүн коомдук тажрыйбасын пайда кылган көрүнүш. Адамдын сырткы келбетин калыптандырууда кийим чоң роль ойнойт. Ушуга байланыштуу кийимге коюлган талаптардын комплексинде эстетикалык талаптар өзгөчө орунду ээлейт.

Кийимдин, костюмдун эстетикалык касиеттери жана эстетикалык тарбияга, анын ичинде табитти тарбиялоого байланыштуу болгон нерселер моданын татаал жана көп кырдуу механизми аркылуу ишке ашат.

Мода (француз тилинен mode, латын тилинен modus - өлчөө, сүрөт, ыкма, эреже, рецепт) адатта белгилүү бир чөйрөдө, убакытта кабыл алынган адаттардын, баалуулуктардын жана табиттердин жыйындысы катары аныкталат. Мода кийимдин жана аксессуарлардын түрүн же формасын, идеялардын жыйындысын, адамдардын бири-биринин коомунда өзүн кандай алып жүрүү принциптерин жана этикетти, мейкиндикти стилизациялоо жана уюштуруудагы норма түшүнүгүн аныктай алат.

Мода психофизиологиялык, социалдык-психологиялык, социалдык-жөнгө салуучулук жана башка жактардан турган көп кырдуу мүнөзгө ээ. Ага аны аныктоочу объективдүү факторлор, коомдук аң-сезимдин өзгөчө абалдары, адамдардын жүрүм-турумунун конкреттүү формалары жана аларга туура келген маданий өзгөрүүлөр, формалар кирет. Модага түздөн-түз тиешеси бар жана анын маңызын ачкан көптөгөн категориялар бар, мисалы,

“мода жүрүм-туруму”, “мода аң-сезими”, “мода санкциялары”, “мода механизми” ж.б.

Мода – искусство, баарлашуу, массалык маданият, психология менен ажырагыс байланышта болгон күнүмдүк турмуштун кеңири белгилүү кубулуштарынын бири жана анын баары эстетикалык тарбияга байланыштуу болот. Ал башка нерселер менен катар кийимди да камтып турат. Көпчүлүк учурларда, мода катары изилдөөчүлөр белгилүү бир тарыхый мезгилде абдан популярдуу болгон кийим үлгүлөрүн белгилешет. Бул кубулуш адамдын сырткы келбетинин маданиятына чоң таасирин тийгизет. Коом мода тенденцияларын ээрчип, жекелик жана топтук өз тагдырын өзү чечүүнү кайра чыгарууга чыгармачылык умтулуусун көрсөтөт. Каралып жаткан феномен өтө мобилдүү көрүнүш катары ар бир жеке жамааттын, элдердин, цивилизациялардын жана бүтүндөй адамзат тобунун өнүгүү динамикасын белгилүү бир денгээлде чагылдырат.

«Сулуулук» категориясы менен «мода» түшүнүгү бири-бири менен тыгыз байланышта. Орус изилдөөчүсү В.Г. Власовдун айтымында, мода – бул бүгүнкү күндөгү эң сонун нерсе, башкача айтканда, бул конкреттүү тарыхый мезгилде коомдун көпчүлүгү тарабынан кабыл алынган эстетикалык идеалды түшүнүү [Калашникова О. В., 2005. –13-б.].

Мода, адамдарга карата тышкы нерсе катары, акыры, алардын өзгөчө мода тенденцияларын, артыкчылыктарын жана талаптарын аткарууга мажбурлайт. Бирок, ал өзүнөн башка нерсеге, тагыраак айтканда, адамдын табиятына, адамдын салыштыруу, салыштыруу жөндөмүнө жана анын табигый артыкчылыкка болгон каалоосуна негизделген. Изилденип жаткан феномен - коомдун жашоосун уюштуруучу жана андагы адамдардын жүрүм-турумун жөнгө салуучу негизги механизмдердин бири. Мода – бул массалык жүрүм-турумдун формасы гана эмес, адамдар бири-бирине тигил же бул таасир калтырууга аракет кылганда, конкреттүү инсандардын ортосундагы мамилелердин, адамдардын ортосундагы байланыштын бир түрү.

Моданын эң маанилүү функцияларынын бири социалдык функция болуп саналат, ал өзүнүн ар тараптуулугунан улам бир нече компоненттерди - подфункцияларды камтыйт, алардын биринчиси социалдык дифференциациялоо жана тегиздөө функциясы болуп саналат. Ал бүтүндөй коомду камтый алат, б.а. ал элитага, коомдун жогорку катмарларына гана эмес, ошондой эле айрым социалдык таптарга, демографиялык жана адамдардын башка топторуна да тиешелүү. Бул категория өзүнүн дээрлик бардык формаларында жана ал иштеген ар кандай чөйрөдө адамдарды, конкреттүү индивиддерди социалдык, психикалык жана маданий тажрыйба менен тааныштыруунун, алар тарабынан бул тажрыйбаны өздөштүрүүнүн каражаттарынын бири болуп саналат, ал чындыгында анын мазмуну болуп саналат. Модага катышуу белгилүү бир социалдык нормаларды жана баалуулуктарды өздөштүрүү менен байланышкан.

«Кийим-кечектин эстетикасы жана анын социалдык-тарбиялык функциясы» аттуу экинчи бөлүмүндө кийим-кечек өсүп келе жаткан муундардын эстетикалык тарбиясынын калыптануу факторлорунун көз карашында талдоого алынат.

Заманбап кийимдердин жана костюмдардын эстетикасы келип чыгышы жана стили боюнча негизинен европалык болуп саналат. Демек, кийимдин адамдардын аң-сезимине жана жүрүм-турумуна тийгизген таасири менен байланышкан эстетикалык тарбия да негизинен батыштын эстетикалык табити, стили жана маданиятына ылайык ишке ашат. Ошондуктан, биздин изилдөөбүз үчүн европалык кийимдер Азия цивилизацияларынын бирине гана таандык болбостон, башка элдердин, анын ичинде кыргыздардын да маданий өзөгүнө кантип жана эмне үчүн кирип, эң негизгиси орноп калганын билүү абдан маанилүү, өзүнүн тарыхынын олуттуу бөлүгүндө көчмөн турмуштун шарттарында жашап келген, ал көп жагынан ар кандай отурукташкан цивилизациянын, өзгөчө европалыктардын жашоо образынан олуттуу айырмаланган.

Заманбап мода, анын ичинде кийим-кече тармагындагы мындай көрүнүшкө негизинен адамзаттын өнүгүүсүндөгү белгилүү бир тарыхый мезгилде, тагыраак айтканда, капитализм доорунда европалык мамлекеттердин жана батыш цивилизациясынын, бүткүл дүйнөнүн башка региондорунун жана цивилизацияларынын аскердик, социалдык-экономикалык, техникалык, илимий-техникалык өнүгүшү боюнча алдыда болушкан. Өнүгүүдөгү мындай жылыш Батыш цивилизациясына дүйнөнүн бир топ бөлүгүн колониялаштырууга жана ал жерге өзүнүн маданиятын, аны менен байланышкан нерселердин бардыгын, анын ичинде моданы бир нече кылымдар бою туруктуулук жана энергиялуулук менен орнотууга мүмкүндүк берди.

Бирок, европалык маданият менен цивилизациянын бүткүл дүйнөгө тийгизген эбегейсиз зор таасирин, негизинен заманбап глобалдык цивилизациянын жүзүн аныктоону тануу адилетсиз жана туура эмес. Албетте, буга Батыштын колониялык экспансионисттик саясаты чоң салым кошкон. Белгилүү америкалык кинопродюсер Ф.Хофман белгилегендей: «1492-1914-жылдар аралыгында европалыктар жер шарынын 84% басып алышкан. Колонияларды түзүп, алар өз таасирин бардык континенттерге жайылтышкан» [Foreign Affairs (США): как Европа завоевывала мир [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://inosmi. ru/20210106 /230826736.html]. Бирок, бул учурда бизди бир нече кылымга созулган европалык глобалдык экспансиянын фактысы жана практикасы гана кызыктырбайт. Адамзаттын бүтүндөй дээрлик цивилизациялуу тарыхы – бул үстөмдүк үчүн күрөшкөндөрдүн идеяларында жана дүйнө таанымында идеалдуу түрдө абсолюттук болууга тийиш болгон ар кандай элдердин, мамлекеттердин жана цивилизациялардын үстөмдүк үчүн күрөшү болгон.

Ааламдашуу процесси биринчи кезекте экономикалык процесс болуп саналат. Бирок ааламдашуу аны менен эле чектелбейт. Ошондой эле маданий ааламдашуу процесси жүрүп жатат, ал, атап айтканда, дүйнөнүн түрдүү өлкөлөрүнүн ортосунда бизнес жана керектөө маданияттарынын жакындашы, эл аралык байланыштын өсүшү менен мүнөздөлөт.

Өндүрүштүн ар кандай тармактарында эң акыркы технологияларды ойлоп табуу, стандартташтырылган буюмдарды массалык түрдө чыгарууну өнүктүрүү кийимдерди өндүрүүдө жаңы материалдарды колдонууга жана алдыңкы мода үйлөрүнүн экинчи жана үчүнчү линияларынын пайда болушуна шарт түздү.

Мода рыногунун өсүшү, технологиялык инновациялар, анын дизайнына эч кандай тиешеси жок өндүрүүчүлөрдүн “даяр көйнөктөрдү” кайталоосу, долбоорлордун өздөрүнүн массалык маалымат каражаттарында болушу салттуу мода иерархиясын кыйратты жана тездик менен жок кылууну улантууда.

Заманбап ааламдашуу процесси трансулуттук байланыштардын бир кыйла жогорулашы менен мүнөздөлөт. Глобалдык маалыматтык ачыктык маалымат таратуунун акыркы тармактык формаларын жана дүйнөлүк экономиканын түзүмүнө чечүүчү таасирин тийгизип, чөйрөлөрдү көзөмөлдөгөн мода индустриясын колдонуу аркылуу дүйнөнүн каалаган жери менен маалыматтарды тез берүү жана алмашуу үчүн шарттарды түзөт. Ааламдашуу процесстеринин натыйжасында ар кандай маданий формациялардын этникалык өзгөчөлүгүнүн акырындык менен бузулуусу, улуттук моданын статусунун төмөндөшү, айрым этностордун, бүтүндөй адамзаттын ичинде да салттуу белги системаларынын жоголушу байкалууда. Экинчи жагынан, ааламдашуу процесси этникалык шайкештик маселесинин курчушуна алып келди. А.И.Уткин: «Үчүнчү миң жылдыктын аягында этникалык-трайбалисттик башталгычка чейин эски баалуулуктарда массалык түрдө чукул бурулуш болгон» [Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление, 2001.- 171-б.].

Үчүнчү бап **«Улуттук формадагы кийим-кечектин эстетикалык уникалдуулугу» деп аталып, эки бөлүмдөн** турат.

Үчүнчү баптын **«Салттуу кийимге эстетикалык мамиле жасоонун тарбиялык зарылдыгы»** аттуу биринчи бөлүмүндө кыргыз салттуу кийиминин өзгөчөлүктөрүнө эстетикалык тарбиянын элементи катары талдоо жүргүзүлөт.

Бул бөлүмдө аталган эмгек философиялык мүнөздө болгондуктан, улуттук кийимдин маанисине көңүлүбүздү бурабыз, кыргыз элинин тарыхый, маданий, руханий жана менталдык өзгөчөлүктөрүнөн улам мүнөзү жана анын негизги белгилери, ошондой эволюциясынын негизги себептери боюнча кызуу талкуулар бар.

Салттуу маданияттын маанилүү элементтеринин бири болуп этникалык топтун социалдык-маданий жана тарыхый өнүгүүсүн чагылдырган

кийим саналат. Кийим-кече салттуу этникалык маданияттарда өзгөчө орунду ээлеп, уникалдуу тарыхый булак катары кызмат аткарат. Адистердин айтымында, этникалык кийим - адамдын биринчи материалдык кабыгы, аны тышкы дүйнө менен байланыштырган ортомчу байланыштын бир түрү. Алар тигил же бул этникалык топтун, адамдын дүйнө таанымы жөнүндө маалымат белгилүү бир формада костюмда коддолгон деп эсептешет.

Адамзаттын материалдык маданиятынын эң маанилүү көрүнүштөрүнүн бири болгон кийим кыргыз элинин турмуш-тиричилигинин, болмушунун өзгөчөлүктөрүн эң ачык чагылдырган. Кыргыздын улуттук кийиминин калыптанышы жөнүндө айтсак, анын тарыхый-материалдык жана руханий-эстетикалык негиздерин бөлүп көрсөтүү керек.

Көчмөндөрдүн маданияты ой жүгүртүүгө, өзүн-өзү түшүнүүгө, жаратылыш менен ажырагыс байланышка жана жашоо процессинин бардык компоненттеринин маанилүүлүгүн терең туюмдук түшүнүүдө туюнтулган кайталангыс экологиялык ой жүгүртүүгө негизделген.

Улуттук кийим материалдык жана руханий маданияттын объектиси катары ар түрдүү илимий, маданий, искусство таануучулук жана башка изилдөөлөрдүн алкагында каралып, теориялык түшүнүүгө, практикалык жактан да ишке ашырууга чоң мүмкүнчүлүктөрдү ача турган ушунчалык көп кырдуу жана уникалдуу көрүнүш болуп саналат.

Жеке авторлордун изилдөөлөрүндө [Калашникова Н.М., 2002.-142-б.] элдик кийим белгилүү бир маданияттын айрым өзгөчөлүктөрүн камтыган социалдык коддун бир түрүн көрсөтүүчү жана ошол эле учурда ар түрдүү хронологиялык маданияттын түрлөрүнүн ортосунда ортомчу болуп саналган, мезгилдерге жана ар кандай этникалык топторго байланышуу маданияттардын өз ара аракеттенүүсүнө жана ыңгайлашуусуна салым кошоору белгиленген. Салттуу маданияттын маанилүү элементтеринин бири этникалык топтун социалдык-маданий жана тарыхый өнүгүүсүн чагылдырган кийим болуп саналат. Кийим-кече салттуу этникалык маданияттарда өзгөчө орунду ээлеп, уникалдуу тарыхый булак катары кызмат кылат. Адистердин айтымында, этникалык кийим - адамдын биринчи материалдык кабыкчасы, аны тышкы дүйнө менен байланыштырган ортомчу байланыштын бир түрү. Алар тигил же бул этникалык топтун адамдын дүйнө таанымы жөнүндө маалымат белгилүү бир формада костюмда коддолгон деп эсептешет.

Көптөгөн кылымдар бою жаралган кийимдер элдин материалдык жана рухий маданиятынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Элдик чыгармачылыктын үлгүлөрүн изилдөө элдик кийимдерде органикалык функционалдык, конструктивдүү, семиотикалык жана эстетикалык сапаттардын кандайча айкалышканына ынандырат. Бул айкалыштыруунун аркасында максатка ылайыктуу нерселер жаралган. Кийим ээсинин жашы жана социалдык абалы, анын жынысы, жашаган жери (этнос), жашоо образы, кесиби, каада-салты, диний ишенимдери менен доору жөнүндө

маалыматтарды камтыйт, ал салттуу сүрөттүн универсалдуу моделдерин камтыган бирдиктүү моделди камтыйт. Элдик кийимдердин органикалык бөлүгү болгон элдик кийим тил маданияты, элдик оозеки чыгармачылык, ырым-жырым салттары менен катар белгилүү бир жашоо образын чагылдырган бирдиктүү белги системасын түзөт.

Салттуу кийимдердин семантикасын жана анын функционалдык максатын, ошондой эле аны менен байланышкан маданий-турмуштук кубулуштарды талдоо этникалык топтун салттуу жашоо образынын ар кандай аспектилерин толугураак кайра жаратууга, түшүнүүгө жардам берет. Структуралык анализдин көз карашынан алганда, кийим – бул адамдардын аң-сезиминде тиешелүү образдык ассоциацияларды пайда кылган ар кандай деңгээлдеги маалыматтык мазмундагы символдордун жана белгилердин системасы. Бул жагынан маданий көрүнүш болгон кийимдердин «тилдик туюнтмаларынын» маанилерин талдоо борбордук орунду ээлейт, анын символикасын изилдөө тигил же бул доордун турмуш чындыгына, менталитетине, маданиятына жана цивилизациясына таасирин тийгизет.

Үчүнчү баптын **«Массалык маданияттын кыргыз улуттук кийимдеринин эстетикалык маңызына тийгизген таасири»** аттуу экинчи бөлүмүндө массалык маданият доорунда кыргыз улуттук кийиминин, эстетикалык түшүнүктөрдүн жана табиттин эволюциясы талдоого алынат.

Кыргыздардын улуттук кийимдеринин негизги жана аныктоочу белгилеринин бири анын тарыхтын салттуу мезгилинде калыптангандыгы жана азыр негизинен узак тарыхый доордо калыптанып калган көптөгөн салттык элементтерди камтыганында турат. Кийимге жана аны түзүүчү элементтерге байланыштуу бир катар үрп-адаттар, ырым-жырымдар, эрежелер жана ишенимдер да сакталып калган, алар элдин маданиятынын кыйла чоң бөлүгүн түзөт.

Белгилүү советтик этнограф, түрколог, тарых илимдеринин доктору С.М.Абрамзон кыргыз этносунун материалдык маданиятынын өзгөчөлүктөрүнө токтолуп, мындай деп жазган: «Үстөмдүк кылуучу чарбалык түзүлүштүн табияты – көчмөн мал чарбачылыгы жана патриархалдык уруулук жашоо образы кыргыздардын материалдык маданиятына терең из калтырган. Турак жайдын түрү, кийим-кече, тамак-аштын жана идиш-аяктын мүнөзү, транспорт каражаттары ж.б. толугу менен узак аралыкка жеке кыймылдын зарылчылыгы, күчтүү отурукташкан жашоо образынын жоктугу жана чарбалык иштин мезгилдүү мүнөзү менен аныкталды. Дегеле кыргыздардын материалдык маданияты, ошондой эле рухий маданиятынын көп жактары, анын алып жүрүүчүлөр конушунун кеңири аймагында... бардык негизги белгилери боюнча бирдей болгон, бирок ар кандай себептерден улам жергиликтүү өзгөчөлүктөр болгондугу анда байкалган. Алардын негизгилери кыргыздардын кээ бир топторундагы мурдагы уруулук өзгөчөлүктөрдүн калдыктарынын сакталышы жана коңшу

элдер менен маданий карым-катнаштары болгон» [Абрамзон, С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи, 1990. – 123-б.].

Кыргызстандын Россия империясынын курамына кириши менен кыргыз элинин тарыхында Батыштын, чыгыштын өзгөчөлүктөрүн өзүнө сиңирген орус цивилизациясынын шартында жаңы этап башталган. Кыргыздар көчмөндөрдүн түпкү маданиятынын көптөгөн өзгөчөлүктөрүн жана маданиятка байланыштуу жактарды, анын ичинде, албетте, кийим-кече, улуттук кийим-кечелерди жогото баштаган.

Кыргызстанда советтик мезгилде урбанизация процесси башталган. Шаар менен бирге мурун кыргыздарга таандык болбогон шаар маданияты пайда болгон. Кыргыздар тарыхтын дээрлик өзүнүн көчмөнчүлүк мезгилинде шаардан, демек, шаар маданиятынан жана жашоо образынан оолакташкан. Массалык түрдө отурукташкан жашоо образына өтүү менен кыргыздар өзүлөрү үчүн жаңы болгон ишмердүүлүктүн түрүн кабыл ала башташкан, ал эми алардын белгилүү бир бөлүгүнүн кийими шаарга ынгайлашкан, б.а. европа стандартына, стилине жана тигүүсүнө жакындашкан шаардык жашоо образына ыктай башташкан. Салыштырмалуу өнүккөн инфраструктура, анын ичинде маалыматтык шарттарында, түпкү калктын калың катмары мурун кыргыз реалдуулугу менен дал келишпеген башка маданияттардын элементтерин кабыл ала башташкан.

СССР тарагандан кийин Кыргызстанда урбанизация процесси күчөгөн, ал эки негизги себеп менен шартталган. Биринчиден, ар кандай себептерден улам, негизинен республиканын шаарларында жашаган орус тилдүү калктын бир кыйла бөлүгү Кыргызстандан туруктуу жашоо үчүн көп санда чыгып кетишкен, ошону менен турак жай фондусунун бир бөлүгүн бошотушкан. Экинчиден, узакка созулган системалык кризистин шартында биздин республикада негизинен кыргыздар жашаган айылдыктар массалык түрдө шаарларга көчүп кете башташты, айылга караганда жумуш жана киреше табуу оңой болгон. Биринчиден, шаар тандоо жана баалар жагынан абдан бай жана ар түрдүү кийимдерди сунуштайт. Экинчиден, кыргыздын улуттук кийими башка улуттук кийимдердин басымдуу көпчүлүгү сыяктуу эле шаар турмушуна жакшы ыңгайлашпагандыктан, күнүмдүк турмушта суроо-талаптын азайышы шексиз болгон. Ал эми үчүнчүдөн, Кыргызстандын азыркы шаарларында, өзгөчө Бишкек, Ош сыяктуу ири шаарларында маалымат чөйрөсү негизинен чет элдик булактар аркылуу берилген маалымат каражаттары тарабынан түзүлөт. Космостук жана электрондук байланыш системаларынын натыйжасында Кыргызстан салыштырмалуу узак убакыт бою дүйнөлүк маалымат мейкиндигине кирди, мында башка процесстер менен катар коомдун социалдашуу процесси жүрүп жатат, ага жалпыга маалымдоо каражаттары жигердүү катышып, ички жана тышкы саясатты пропагандалоонун эң эффективдүү инструменттеринин бири, коомдук-саясий башкаруунун зарыл атрибуту, чарбалык механизмдин иштеши, маданиятты

жайылтуу, адамдардын аң-сезимине жана жүрүм-турумуна таасир этүүчү күчтүү курал болгон [Манилова В.,2002. – 540-б.].

Шаардын шартында ошол эле учурда заманбап глобалдык массалык маданияттын басымы мурдагы элет тургундарына кыйла күчөгөн, мында салттуу маданияттын элементтери жана чет элдик маданияттардын үстөмдүгү байкалат. Азыркы учурда илимий чөйрөдө олуттуу баалуулук айырмачылыгынан улам массалык маданиятты элитага гана эмес, салттуу, этникалыкка да каршы коюу адат болуп калды. Массалык маданият - маңызы жана формасы боюнча керектөөчү, утилитардык маданият жана анын негизги максаттарынын бири пайда табуу болуп саналат. Демек, анын «орточо» деп аталганга карата болгон багыты, б.а. жөндөмдүүлүгү, талабы жана табити келип чыккан. Адамдын бул түрү, практика көрсөткөндөй, бардык коомдордо сан жагынан үстөмдүк кылып, максималдуу пайданы камсыз кылат. Массалык маданият өзүнүн табиятынан улам коомдун руханий негиздерин четке сүрүа чыгарууда.

Массалык маданият продукциясы абдан көп санда чыгарылып, элдин чоң массасынын керектөөсүнө арналган. Массалык маданияттын маанилүү белгилеринин бири болуп анын продуктыларын керектөөчүлөрдүн кабыл алуусунун пассивдүүлүгү саналат. Массалык маданият көпчүлүк учурда анын продуктыларын активдүү колдонгон инсандын жана айрым социалдык топтордун руханий өнүгүүсүнө терс таасирин тийгизет. Азыркы шарттарда массалык маданият коомдук өндүрүш, маалымат, капитал, билим, маркетинг жана соода экономикалык алмашуунун бирдиктүү схемасына бириктирилген универсалдуу чөйрө катары иш алып барат.

Массалык маданияттын алкагында өндүрүлгөн жогорку, өнүккөн табит жагынан сапаты начар продукция өз маданиятында көптөгөн салттуу элементтерди жана баалуулуктарды сактап келе жаткан элдердин менталитетине кыйратуучу таасирин тийгизиши мүмкүн, өзгөчө жаштардын арасындагы өздүк аң-сезимдин деформациялануусуна шарт түзөт.

Массалык маданият социалдык феномен катары азыркы адамзат цивилизациясынын өнүгүүсүнүн бардык чөйрөлөрүнө таасир этүүчү уникалдуу социалдык-психологиялык көрүнүш болуп саналат. Массалык маданияттын өзөгүн массалык өндүрүш, анын ичинде кийим-кече түзөт. Массалык маданият - азыркы руханий турмуштун ажырагыс атрибуту жана аны менен эсептешүүгө, анын бардык продуктыларын шартсыз кабыл алууга эмес, аны улуттук маданияттын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен калыптандырууга туура келет. Кандай болгон күндө да массалык маданияттын өзү азыркы коомдун руханий чөйрөсүн калыптандыруунун реалдуу фактору болуп саналат.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасында төмөндөгүдөй жыйынтыктар чыгарылды:

1. Эстетикалык маданияттын бардык компоненттери бири-бири менен тыгыз байланышта болгондуктан, эстетикалык маданияттын калыптанышы бир бүтүн процесс болуп саналат, анын жүрүшүндө инсандын жана коомдун эстетикалык маданияты калыптанат. Инсандын эстетикалык маданияты: эстетикалык билимдин болушунда; сезимдик-баалуулук эстетикалык аң-сезимди жана анын сулуулук менен кемчилдиксиз, комедиялык, трагедиялык, көрксүздүк ж.б. сапаттарын чагылдырган формаларын өнүктүрүүдө; эстетикалык жана көркөм баалуулуктардын ар түрдүүлүгүнө багыттоого мүмкүндүк берген жана адамдын каалоолорун жана мамилесин билдирген эстетикалык мамилелердин жеке өнүккөн системасында; эстетикалык кубулуштун формасын жана мазмунун туюмдук же аң-сезимдүү талдоо жана өзүнүн эстетикалык көз карашын объективдүү жана субъективдүү мотивациялоого, өзүнө баа берүүгө болгон даярдыгында; адамдын иш-аракетинин бардык түрлөрүндө реалдуулуктун чыгармачылык аналогдору катары аракеттенүүчү эстетикалык жана көркөм образдардын айкалышуусуна, өз ара которууларына негизделген чыгармачылык процесс катары образдуу ой жүгүртүүнү өнүктүрүүдө; эстетикалык таасирлерди чагылдырууда, тандоодо, баалоодо жана чыгармачылык менен чагылууда, айланадагы адамдар менен руханий жактан маанилүү эстетикалык байланышта жана эң негизгиси коомдук чыгармачылыктын ар кандай формаларында ишке ашкан эстетикалык ишмердүүлүктө; эстетикалык баалуулуктарды руханий жактан керектөө жөндөмүндө ж.б. байкалат.

2. Эстетикалык табит эстетикалык идеал, эстетикалык кабыл алуу, эстетикалык муктаждыктар менен диалектикалык биримдикте турат. Эстетикалык табитти биротоло берилген, өзгөрүлгүс нерсе катары элестетүү мүмкүн эмес, демек, эстетикалык табит узак убакыт аралыгында ишке ашуучу процесс. Эгерде эстетикалык табит жакшы көркөм табитти калыптандыруу үчүн зарыл негиз болсо, өз кезегинде адамдын бүткүл өмүрүнө созулган эстетикалык табитти ушундай калыптандыруу процессинин өзү адамдын эстетикалык аң-сезимине тескери таасирин тийгизет, аны байытат. Эстетикалык аң-сезимдин жана эстетикалык табиттин категорияларынын ортосундагы дидактикалык байланыш мына ушундай. Эстетикалык табит деп эстетикалык аң-сезимдин бардык категорияларынын өнүгүүсүнүн узакка созулган, системалуу, максаттуу процессинин процесси катары түшүнүү керек, бул окуу-тарбия процессинде инсандын өнүгүшүнө шарт түзөт.

3. Мода, өзгөчө өзүнүн заманбап формасы жана шарты боюнча бир топ карама-каршы социалдык-психологиялык, эстетикалык жана маданий көрүнүш болуп саналат. Кийим-кече азыркы учурда адам ишмердүүлүгүнүн багыттарынын бири, тамак-аш сыяктуу кирешенин жогорку деңгээли менен мүнөздөлгөн товарлардын жана керектөөлөрдүн формалары, аларды

канааттандыруу, бир жагынан, турмуштук зарылчылык, ал эми экинчи жагынан, эстетикалык жактан талап. Моданы, анын өнүгүшүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдөөнүн зарылчылыгы экономика менен гана эмес, жаңы адамды тарбиялоонун социалдык көйгөйлөрү менен да байланыштуу. Мода – бул массалык жүрүм-турумдун формасы гана эмес, адамдар бири-бирине тигил же бул таасир калтырууга аракет кылганда, конкреттүү инсандардын ортосундагы мамилелердин, адамдардын ортосундагы байланыштын бир түрү болуп саналат. Бул мамилелер эң оболу кыйыр формадагы социалдык-психологиялык себептерден улам келип чыгат. Адамдардын ортосундагы массалык стандартташтырылган мамилелердин формасы катары түшүнүлгөн мода, баарлашуунун бир түрү катары анын маңызын түшүнүүгө жакындатат.

4.Совет доорунда Кыргызстанда урбанизация процесси башталган. Шаар менен бирге мурда кыргыздарга мүнөздүү болбогон шаардык маданият пайда болгон. Отурукташкан жашоого массалык түрдө өтүү менен кыргыздар өздөрү үчүн иштин жаңы түрлөрүн өздөштүрө башташкан жана алардын белгилүү бир бөлүгү кийим-кече, тиешелүүлүгүнө жараша, шаардык жашоо образына ыңгайлашкан шаарларга көчүп кете баштаган. Европа стандарты, стили ж.б. болгон. Шаар салттуу коомду эң эффективдүү жана ырааттуу түрдө жок кылуучу каражат жана курал болгон, аны менен бирге салттуу коом менен байланышкан бардык нерселерди, анын ичинде салттуу баалуулуктарды, тарбияны, салттуу эстетиканы кыйраткан. СССР тарагандан кийин Кыргызстанда урбанизация процесси күчөгөн. Электрондук байланыш системаларынын аркасында Кыргызстан жалпыга маалымдоо каражаттары активдүү катышкан дүйнөлүк маалымат мейкиндигине кирди, алар ички жана тышкы саясатты пропагандалоонун, маданиятты жайылтуунун эң эффективдүү инструменттеринин бири, эстетикалык аң-сезимге таасир этүүчү кубаттуу курал болуп саналат.

5. XXI кылымдын башындагы ааламдашуу эки карама-каршы тенденциянын өз ара аракети катары көрүнөт, анын биринчиси маданий универсализм, этникалык өзгөчөлүктү теңдөө жана коомду бир тектүү социалдык-маданий субъектке айландыруу процесси менен шартталып, жеке адамдардын, адамдардын топторунун, катмарларынын этностук өзгөчөлүктү локалдаштыруу каалоосу менен байланышкан, маданий жана аймактык өзгөчөлүктөргө басым жасайт. Бул эки тенденциянын жанаша жашоосу жана өз ара аракеттенүүсү, күрөшү адамзаттын ааламдашуучулук маданиятынын бирдиктүү мейкиндик катары калыптанышына алып келет. Анын чегинде ар кандай улуттук компоненттер бири-бирине таасир тийгизет.

6. Кыргыздын улуттук кийиминин түптөлүшүнө жана азыркы абалына узак тарыхый мезгилдеги факторлордун бүтүндөй комплекси таасирин тийгизип жатат, алардын ичинен эң негизгилери: жаратылыш-климаттык шарттар; кийимдин пайдалуу максаты; өндүрүш каражаттарын өнүктүрүү даражасы; кийим тигүү ыкмасы; кийим өндүрүү процессинде колдонулуучу

аспаптардын жана материалдардын мүнөзү; салттуу эстетикалык идеялар жана канондор; кийимдин ырым-жырымдык-диний, аземдик функциялары; кийим өндүрүү багытталган керектөөчүнүн социалдык-экономикалык абалы; саясий чөйрө жана кырдаал; башка маданияттардын таасирине дуушар болуу даражасы жана мүнөзү.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Акматова, Г. Э. Формирование эстетических ценностей подрастающего поколения в условиях глобализции [Текст]/ Этноисторические, правовые и культурно-языковые основания бытия современного человека //Сборник конференции (г.Уфа.23 апреля 2021). – С.290-294.- https://elibrary.ru/item.asp?id=46360336&pff=1

2. Акматова, Г. Э. Школьная форма и ее влияние на учащихся [Текст] / Социальная интеграция и развитие этнокультур в евразийском пространстве //Барнаул. Алтай.ГУ.Том 1. –2021. – С.207-212. https://elibrary.ru/item.asp?id=46540496.

3. Акматова, Г. Э. Азыркы коомдогу руханий, адеп-ахлактык жана инсандык сапат [Текст] //Международный журнал, Кыргызско-Узбекский международный университет, имени Б. Сыдыкова. НОТ – Ош, 2021. – № 2. – С.63-69. https://elibrary.ru/item.asp?id=46540496

4. Акматова, Г. Э. Музыканын маданий-руханий жана этикалык баалуулуктрга тийгизген таасири [Текст] / Д.А.Ыразаков, А. М.Камчыбеков. Международный журнал, Кыргызско-Узбекский международный университет, имени Б.Сыдыкова hot.kg, №2-2021.С.273-274 https://elibrary.ru/item.asp?id=4733160

5. Акматова, Г. Э. Коомдун руханий жашоосунун диалектикасы [Текст] /А.Акматалиев //Международный журнал, Кыргызско-Узбекский международный университет, имени Б. Сыдыкова. НОТ – Ош, 2022. – С. 95-102. https://elibrary.ru/item.asp?id=49535841

6. Акматова, Г. Э. Роль духовно- нравственных ценностей в процессе формирования образовательной системы [Текст] //Международный журнал, Кыргызско-Узбекский международный университет, имени Б. Сыдыкова. НОТ – Ош, 2021. – № 2. – С.63-69. https://elibrary.ru/item.asp?id=47331609

7.Акматова, Г. Э. Улут – коомдогу адеп-ахлактуулук аң-сезимди калыптандыруунун негизи катары [Текст] / А. Акматалиев //Международный журнал, Кыргызско-Узбекский международный университет имени Б. Сыдыкова.НОТ-Ош, 2022. -С. 103-106. https://elibrary.ru/item.asp?id=49535841

8. Акматова, Г. Э. Нравственное сознание как оптимальная модель поведения [Текст] /Международный журнал, Кыргызско-Узбекский международный университет имени Б. Сыдыкова.НОТ №2, 2023 –Ош, М. М. Амердинова,А.Т.Акматалиевс. 94-100. https://elibrary.ru/item.asp?id=53958539

9. Акматова, Г. Э. Сер. "Ural Environmental Science Forum "Sustainable Development of Industrial Region", UESF 2021" 2021 Издательство: EDP Sciences Том 258, 2021г.Уральский экологический научный форум «Устойчивое развитие промышленного региона» (УЭПФ-2021) [Текст]/ Rakhat Stamova1, Asanbek Akmataliev2, 07014 Damirbek Yrazakov2, Nurzada Kambarova2 and 13 Rustambek Sali mov3 / № статьи 07014; Колич.стр 13. https://www.e3sconferences.org/articles/e3sconf/pdf/2021/34/e3sconf_uesf2021_07014.pdf

10. Акматова, Г. Э. Философия музыки: сущность и особенности [Текст] /Ыразаков Д.А.,Камбарова Н.Н.Человек в современном мире: пандемия и новый технологический уклад.Сборник научных трудов. Сост., ред. М.В. Бахтин; Образовательно- культурный центр «Интер-Спутник»; Международный профессорский клуб; Российский государственный социальныйуниверситет.Рагуза,2021.-С.198-208. https://elibrary.ru/item.asp?id=4 7271921

11. Акматова, Г. Э. Духовность и современная массовая музыкальная культура [Текст]/ Д.А.Ыразаков, Н.Н.Камбарова //Банзаровские чтения: материалы международной научной конференции, посвященной 200летию со дня рождения Д. Банзарова и 90летию БГПИ — БГУ. В 2 ч. Ч. I. –УланУдэ: Издательство Бурятского госуниверситета, 2022. – С.174-177. https://my.bsu.ru/content/pbl/pu blications/publication_121.pdf

12. Акматова, Г. Э. Роль духовно-нравственных ценностей в процессе формирования образовательной системы [Текст]/,Независимый путь развития узбекистана: уроки истории и перспективы буд/ 443.2021 года udk : 32(575.1) bbk: 66.3(5uz)c.337-342.Toshkent “Innovatsiya-Ziyo” 2021 УЩЕГО 28 августhttps://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/1526/2459/62b48f160f0eb___Ҳалқаро%20конференция%20(384-394).pdf

13. Акматова, Г. Э. Духовность как основа сотрудничества между государствами [Текст]/ Э.К.Шарипова, Э.К.Шарипова // Toshkent “Innovatsiya-Ziyo” 2021 28 август С.146-151. Toshkent“Innovatsiya-Ziyo”2021 августhttps://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/1526/2459/62b48f160f0eb Ҳалқаро%20конференция%20(384-394).pdf

14. Акматова, Г. Э. Истоки национальной духовности кыргызов [Текст] /Э.С.Орозалиев,А.Э.Акматалиев, Д.А.Ыразаков // Материалы Международной научно-практической конференции, 9 декабря 2022 г. – Уфа: РИЦ УУНиТ, 2022. – 320 с. (onlain) С.199-204 https://elibrary.ru/item.asp?id=52082812

15. Акматова, Г. Э.Индустрия моды в условия глабилозациии [Текст] / М.М Амердинова, Э.К.Шарипова // Материалы Международной научно-практической конференции, 9 декабря 2022 г. – Уфа: РИЦ УУНиТ, 2022. – 320 с. (onlain) С. 33-39 https://www.elibrary.ru/item.asp?id=52082742.

16. Акматова, Г. Э. Кыргызская традиционная одежда как элемент эстетического воспитания [Текст] / Э.С. Орозалиев, А.Э Акматалиев, Д.А. Ыразаков // Материалы Международной научно-практической конференции, 9 декабря 2022 г. – Уфа: РИЦ УУНиТ, 2022. – 320с. (onlain) https://elibrary.ru/item.asp?id=52082810

17. Акматова, Г. Э. Сущность эстетического воспитания в условиях глобализации [Текст]/ Э. К. Шарипова, К. Д. Султанова // Сборник материалов международной научно-практической конференции «Философия: наука и призвание». – Алматы. 14 октября, 2022 г. https://academy.kz/kz/nashinovosti/item/10308mezhdunarodnaya-nauchnoprakticheskaya-konferentsiyafilosofiya-nauka-i-prizvanie

18. Акматова,Г.Э. Школьная форма-объективный инструмент эстетического воспитания [Текст] / М. М. Амердинова // Вестник ОГПУ. – 2022.– №1-1 (21). – С. 84-88. https://ilim.oshmpu.kg/index.php/01/article/view/50

19. Акматова, Г. Э. Ааламдашуу шартында жаш муундардын эстетикалык баалуулуктарынын калыптанышы [Текст]/М. М. Амердинова // ВестникОГПУ.–2022.–№1-2(21).–С.89-92. https://ilim.oshmpu.kg/index.php/01/article/view/50

20. Акматова, Г. Э. Эвалюция эстетических представлений в эпоху массовой культуры [Текст]/ Э.К.Шарипова, Н. Н Камбарова // Материалы Международной научно-практической конференции, 9 декабря 2022 г. – Уфа: РИЦ УУНиТ, 2022. – 320 с https://elibrary.ru/item.asp?id=52082812

21. Акматова, Г. Э. Азыркы ааламдык руханий-адеп-акылахтык кризистин шартында идиалогиянын мааниси [Текст] // ННТИ Кыргызстана. – Б., 2023.№3 ISSN: 16948491(print) с.106-111, АкматалиевА.Т., Алымкулов З.А.,Жумакадыр уулу М., https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54828223

22. Акматова, Г. Э. Мифологическая основа нравственого сознания [Текст]// ННТИ Кыргызстана. –Б., 2022. ISSN: 16948491 (onlain) 196-199 ТогусаковО.А. Акматалиев А. http://www.science-journal.kg/ru/journal/1/2022/10/

23. Акматова, Г. Э.Азыркы жаштарды руханий адеп-ахлактык тарбиялоо инсандын калыптануусунун негизи катары [Текст]/ ННТИ Кыргызстана. –Б., 2022. ISSN: 16948491, (onlain), С.200-203, Тогусаков О.А., Акматалиев А. http://www.science- journal.kg/ru/journal/1/2022/10/

24.Акматова, Г. Э. Традиционная культура кыргызкого народа [Текст]/ Вестник ЖАГУ. Том 2. –Жалал-Абад, 2023. ISSN 1694-531X (печатная версия) с.375-378, Амердинова М.М. http://jagu.kg/view/vestnik

25. Акматова, Г. Э. Школьная форма – элемент эстетического воспитания [Текст] / Вестник ЖАГУ. Том 2. –Жалал-Абад, 2023. ISSN 1694-531X (печатная версия) С.378-383, Амердинова М.М. https://elibrary.ru/vuvyqt

26. Акматова, Г. Э. Адеп-ахлактуулук философиялык категория катары [Текст] /Известия ИФ НАН КР. –Б., 2022.Акматалиев А.Т., Алымкулов З.А.,

Жумакадыр уулу М. Значение идеологии в условиях современного глобального духовно-нравственного кризиса // Известия ВУЗов Кыргызстана. 2023. № 3. -С. 106-111. https://elibrary.ru/item.asp?id=54828223

27. Акматова, Г. Э. Кийим-кечек ааламдашуу шартында өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык тарбиялоонун фактору катары [Текст]/Известия ИФ НАН КР. –Б., Акматалиев А.Т., Алымкулов З.А., Жумакадыр уулу. http://www.science-journal.kg/ru/journal/1/2023/5/

28. Акматова, Г. Э. Традиционная одежда кыргызов-сотавная часть культуры народа [Текст] / Э.С. Орозалиев, Д.А. Ыразаков // Материалы Международной научно-практической конференции, 9 декабря 2022 г. – Уфа: РИЦУУНиТ,2022.–320 с. (onlain) https://www.elibrary.ru/item.asp?id=52082810

Акматова Гульнара Эргешовнанын 09.00.11-социалдык философия адистиги боюнча философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган "Ааламдашуу шартында жаш муундардын эстетикалык табитин калыптандыруу маселелери" аттуу темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: ааламдашуу, эстетикалык табит, жаш муундар, аң-сезим, процесс, үрп-адат, ырым-жырым, этнос, баалуулук, мода.

Изилдөөнүн объектиси жана предмети. Изилдөөнүн **объектиси** болуп жаш муундардын эстетикалык табитинин калыптануусу саналат, ал эми **предмети** болуп эстетикалык табиттин манызы жана социалдык механизмдери эсептелет.

Изилдөөнүн максаты. Изилдөөнүн **максаты** болуп ааламдашуу шартында өсүп келе жаткан муундардын эстетикалык табитин калыптандыруу маселелерин социалдык-философиялык талдоо саналат.

Иштин илимий жаңылыгы. Азыркы мезгилге чейин Кыргызстанда өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык тарбиялоо, ага мода менен кийимдин тийгизген таасири менен байланышкан маселелерге арналган комплекстүү философиялык изилдөөлөр жүргүзүлгөн эмес. Аталган эмгек белгилүү бир денгээлде аталган боштукту толуктап турат. Изилдөөнүн илимий жаңылыгына төмөнкү жоболорду таандык кылууга болот: эстетикалык тарбиянын манызы ачылып берилди, анын негизги категориялары аныкталды; эстетикалык тарбиянын негизги категориясы болуп саналган «эстетикалык табит» түшүнүгү талдоого алынды; өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык тарбиялоонун калыптануусунун бирден-бир фактору болуп саналган мода менен кийим талдоого алынды; заманбап ааламдашуу процессинин жана мода индустриясынын шарттарындагы эстетикалык маданияттын калыптануусунун өзгөчөлүктөрү аныкталды; эстетикалык тарбиялоодогу кыргыз салттуу кийиминин ролу аныкталды; ааламдашуу жана массалык маданият доорундагы кыргыз улуттук

кийиминин эволюциясын, эстетикалык түшүнүктөрүнүн жана табитинин өзгөчөлүктөрү аныкталды.

Алынган натыйжалардын теориялык жана практикалык маанилүүлүгү. Изилдөөнүн теориялык маанилүүлүгү ааламдашуу процессинин шартында өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык тарбиялоо жана мода менен кийим сыяктуу социалдык-тарыхый жана маданий феномендер менен байланышкан маселелер тууралындагы социалдык-философиялык билимдерди кеңейтүүдө жана тереңдетүүдө турат. Изилдөөдө алынган натыйжалар, жалпыланган социалдык-философиялык концепциялар ааламдашуу процессинин, Кыргызстан эле эмес, башка чет өлкөлөрдөгү мода менен улуттук кийимди трансформациялоо шарттарындагы эстетикалык тарбиялоо маселелерине болгон талдоодо колдонулат.

Колдонуу боюнча сунуштар.Диссертациялык иштеааламдашуу процессинин шартында өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык табитин калыптандыруу жана мода менен кийим сыяктуу социалдык-тарыхый жана маданий феномендер менен байланышкан туурасындагы маселелер социалдык-философиялык билимдерди кенейтүүдө жана терендетүүдө колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү. Изилдөөнүн негизги жоболору жана жыйынтыктары ааламдашуу процессинин шартында өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык табитин калыптандыруу жана мода менен кийим менен байланышкан туурасындагы маселелер жаш муундарды эстетикалык тарбиялоодо,социалдык-философиялык шартка тийгизген таасири боюнча илимий- изилдөө иштеринде колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Акматовой Гульнары Эргешовны на тему: "Проблема формирования эстетического вкуса у подрастающего поколения в условиях глобализации", представленной на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – социальная философия

Ключевые слова: глобализация, эстетический вкус, подрастающее поколение, сознание, процесс, обычаи, ритуал, этнос, ценность, мода.

Объект и предмет исследования. Объектом исследования является формирование эстетического вкуса у подрастающих поколений, а **предметом** – смысл и социальные механизмы эстетического вкуса.

Основной **целью** диссертации является социально-философский анализ проблем эстетического воспитания подрастающего поколения в условиях процесса глобализации в связи с такими социально-историческими и культурными феноменами, как мода и одежда.

Научная новизна исследования. До настоящего времени в Кыргызстане не проводилось комплексного философского исследования, посвященного проблемам эстетического воспитания подрастающего поколения, связанного с воздействием на него моды и одежды. Данная работа в определенной мере восполняет данный пробел. К научной новизне исследования можно также отнести следующие моменты: выявлена сущность эстетического воспитания и определены его основные категории; проанализировано понятие «эстетический вкус», являющееся одной из основных категорий эстетического воспитания; подвергнуты анализу мода и одежда, являющиеся одними из факторов формирования эстетического воспитания подрастающего поколения; определены особенности формирования эстетической культуры в условиях современного процесса глобализации и индустрии моды; определена роль кыргызской традиционной одежды в эстетическом воспитании; определены особенности эволюции кыргызской национальной одежды, эстетических представлений и вкуса в эпоху глобализации и массовой культуры.

Теоретическая и практическая значимость полученных результатов состоит в расширении и углублении социально-философских знаний о проблемах, связанных с эстетическим воспитанием подрастающего поколения в условиях процесса глобализации, а также с такими социально-историческими и культурными феноменами, как мода и одежда. Полученные в исследовании результаты, обобщенные в социально-философскую концепцию, могут использоваться при анализе проблем эстетического воспитания в условиях процесса глобализации, моды и трансформации национальной одежды, как в Кыргызстане, так и других странах.

Рекомендации по применению. Диссертационная работа может быть использована для расширения и углубления социально-философских знаний в вопросах формирования эстетического вкуса подрастающих поколений и таких социально-исторических и культурных явлений, как мода и одежда.

Область применения. Основные принципы и результаты исследования могут быть использованы в научно-исследовательских работах по формированию эстетического вкуса подрастающих поколений в условиях процесса глобализации и решению вопросов, связанных с модой и одеждой в эстетическом воспитании подрастающего поколения, влиянием на социально-философскую среду.

SUMMARY

Dissertation of Akmatova Gulnara Ergeshovna on the topic: “The problem of the formation of aesthetic taste in the younger generation in the context of globalization”, submitted for the degree of candidate of philosophical sciences in the specialty 09.00.11 - social philosophy

Keywords: globalization, aesthetic taste, the younger generation, consciousness, process, customs, ritual, ethnos, value, fashion

Object and subject of research. The **object** of the research is the formation of aesthetic taste among the younger generations, and the **subject** is the meaning and social mechanisms of aesthetic taste.

The main **purpose of** the dissertation is a socio-philosophical analysis of the problems of aesthetic education of the younger generation in the context of the globalization process in connection with such socio-historical and cultural phenomena as fashion and clothing.

Scientific novelty of the research. So far, Kyrgyzstan has not conducted a comprehensive philosophical study on the problems of aesthetic education of the younger generation, linked to the impact of fashion and clothing on it. This work fills this gap to some extent. The following points can also be attributed to the scientific novelty of the study: – the essence of aesthetic education was revealed and its main categories were determined; – the concept of "aesthetic taste", which is one of the main categories of aesthetic education, was analyzed; – was subjected to analysis of fashion and clothing, which are one of the factors in the formation of the aesthetic education of the younger generation; - the features of the formation of aesthetic culture in the conditions of the modern process of globalization and the fashion industry were determined; – the role of Kyrgyz traditional clothing in aesthetic education was determined; – the features of the evolution of the Kyrgyz national dress, aesthetic ideas and taste in the era of globalization and mass culture were determined.

The theoretical and practical significance of the results obtained lies in the expansion and deepening of socio-philosophical knowledge about the problems associated with the aesthetic education of the younger generation in the context of the globalization process, as well as with such socio-historical and cultural phenomena as fashion and clothing. The results obtained in the study, generalized into a socio-philosophical concept, can be used in the analysis of the problems of aesthetic education in the context of the process of globalization, fashion and the transformation of national clothes both in Kyrgyzstan and other countriesational clothes both in Kyrgyzstan and other countries.

Recommendations for use. The dissertation work can be used to expand and deepen socio-philosophical knowledge in matters of the formation of the aesthetic taste of younger generations and such socio-historical and cultural phenomena as fashion and clothing.

Ченеми 60х84 1/16.
Көлөмү 2 б.т. Кагаз офсет.
Офсеттик басуу. Нускасы 100.
ЖИ «Сарыбаев Т.Т.»
Бишкек ш., Манас к., 101
т. 0 708 058 368